

	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXIII (2015), Книжка / Issue 2</p>
---	---	--	--

ЦАМБЛАКОВАТА ПРОПОВЕД *ὁ οὐροπῆσι* – СОЦИАЛНА КАРТИНА НА ЖИВОТА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ XIV ВЕК

Мария Спасова

THE TZAMBLAK'S SERMON *ὁ οὐροπῆσι* – THE SOCIAL PICTURE OF LIFE IN BULGARIA IN THE XIVTH CENTURY

Maria Spasova

Abstract: The article gives excerpts and information for the social life in the Medieval Bulgaria that are contained in the sermon *ὁ οὐροπῆσι* of Gregory Tzambalak. In contrast to the historical sources where the facts are „painted” with background information, the sermons are characterized by the art peculiarities of the rhetoric prose and with elements of the vivid, folk language. The sermon is a kind of mediator between the clergyman preacher and the laymen who are playing the role of his audience. The theological theses, the Biblical excerpts and their interpretation are given through familiar to the Christians examples. Paintings from the real life are being painted and though this represents a Medieval realism of the imitation, the sermon is an authentic historical source for the picture of the social life in Bulgaria in the XIVth c.

Key words: Gregory Tzambalak, the sermon *ὁ οὐροπῆσι*, Medieval Bulgaria, Social Life.

Славянските извори за социалния живот на българското общество през Късното средновековие са добре проучени и това е отразено в основните трудове по история на България. През последните десетилетия обект на специално изследване е всекидневният живот на българите по сведения от книжовни, епиграфски и археологически източници¹, отделни публикации са посветени на въоръжението в средновековна България [Овчаров, Д. 1975; Витлянов, С. 1996; Хрисимов, Н. 2002; Хрисимов, Н. 2009]. Все още обаче не е изследван един богат източник на сведения не само за християнското битие на българите, но и за социалния живот в България през XIV век: проповедите на Григорий Цамблак, който е „не само виден автор в българската литература, но заема и водещо място в литературите на Slavia Orthodoxa“ [Thomson, F. 1998:116]. Хомилетичният жанр притежава особености, характерни както за художествения стил, така и за разговорната реч. Проповедта е риторична проза и често композицията ѝ е подчинена на бинарния съпоставителен или противопоставителен принцип чрез колонни структури, периоди, подпериоди и амплификации. Ритмичната и интонационната структура на проповедта е в пряка зависимост от идейното ѝ съдържание, което има за основа конкретен библейски текст. Понякога в проповедта се „инкрустират“ химнографски жанрови форми, в тях се изгражда богата образна система. За проповедите е характерно присъствието на елементи от разговорния стил: лексика от разговорния език, диалектни думи, речеви изрази, устойчиви словосъчетания и фразеологизми. Главната задача на проповедта е да убеждава, което се постига най-лесно чрез конкретни и познати за слушателите примери. Това е предпоставката в тях да се включват реалистични елементи (в средновековния смисъл на термина *реалистичен*). Съвместяване на библейски текст с житейски реални в проповедите на Григорий Цамблак е ценен и все още слабо проучен източник за живота в България през

¹ Преглед на проучванията, свързани с темата за битието на българите през Ранното средновековие, се съдържа в дисертационния труд на Хрисимов, Н. 2013, както и в книгата на Христов, Я. 2011.

XIV век. Основната задача на това проучване е да се извлекат от Цамблаковата проповед *О оуспшии* всички сведения, които се съдържат в нея и очертават широка и разнообразна картина на живота през Късното средновековие².

1. За царете, князете и богатите:

(23б) что къ семуоу рекоу иже ннѣ црѣе и князи. како вѣвннѣ чтающеи сѧ. како бесмртни лстащеи. иже къ земныи привазиавше сѧ. ненасыщамѣи и мѣннѣи мнѣствомъ. (24а) гордащеи сѧ. и възносѣщеи сѧ. ѡбидѣщеи. грабѣщеи. пагоубныи прибытокъ прѣо смѣтрающеи.

(23б) Какво ще добавят към това днешните царе и князе, като се мислят за вечни, като се мамят, че са безсмъртни? Или тези, които към земното като се привържат, ненаситни на големите богатства стават, (24а) гордеещи се, големеещи се, насилващи, грабещи, пагубната печалба постоянно преследващи.

Ако Григорий Цамблак беше наш съвременник, щяхме да коментираме смелия му изобличителен тон, с който напомня на царе (богопомазани) и князе (властващи), че не са вечни и не са безсмъртни. Още по-остър и бичуващ е езикът му, когато говори за богатите и рисува психологическия им портрет на *горделиви, надменни, насилници и грабители* чрез градация на причастия от глаголите *грѣдѣти сѧ* (*грѣдѣвѣ сѧ, грѣдѣвѣши сѧ*), *възносити сѧ* (*възношѣ сѧ, възносиши сѧ*), *обидѣти* (*обижѣ, обидиши*), *грабити* (*грабѣж, грабиши*). Цамблак представя ненаситния стремеж на богатите към печалба (*пагубна*) с разговорния израз *прибытокъ прѣо смѣтрающеи*³.

2. Портрет на богат човек, притежаващ силна власт:

(24б) ѡнѣсица слѣвенъ и мѣннѣи и бѣгѣствомъ. и множество ласкателѣи ѡ немъ. дарѡношенѣе дроуговѣ лицемѣрны. аже ѡ не влѣтъ оугажѣющнѣи. мнѣство сѣрдѣства и сего лицемѣрна. нарѣ послѣдѣющнѣи тѣма. иже ѡ сѣнѣдѣ. и иже ѡ инѣи потрѣбѣ тѣмоу прѣстолащнѣи. и хъже и мѣнѣа послѣдоующѣа и исхода и пакы възвращаю сѧ. ѡ зращнѣи завидѣи естѣ. приложѣи къ бѣгѣствѣи и градско нѣкое насилѣе. или ѣже ѡ црѣи чти. или ѣзыѣ попенѣи. или воиньства начальство. прѣповѣдника велѣмнѣи прѣкѣ нѣи вѣпѣющѣа. жезльники сѧмо и ѡнамо тѣжѣише оудивленѣе начѣствоуемнѣи влѣгающеу. раны. расхѣщенѣа нѣношенѣа гнѣвнаа. ѣзѣища. ѡ и хъже несѣтерпѣи ѡ овладѣемыхъ. сѣвирает сѧ стра. и что по сѣ. едина нѣщѣ. и ѡгница едина ребѣрнаа. или водѣжѣ, вѣсхѣтѣи (25а) ѡ влѣкъ ѡвода влѣка ѡтѣде (!) все е ѡ не мечтанѣе внезапоу ѡбнажѣи. и слава ѡна како сѣнѣ ѡбличи сѧ. како доврѣк оугожѣено бѣ прѣркѣи еже къ оувладѣтелномоу цвѣтоу влѣвѣскыи славы пѣвѣе.

(24б) Някой, прочут с имоти и богатство, тълпа ласкатели около него: подаръци от лицемерни приятели, угодничещи заради изгодата от него; безчислена родà – и всички лицемерни; безбройно множество, което го следва: едни – заради пиршествата; други пък – заради някакви свои нужди му досаждат. От тях съпровождан, когато излиза или пък се връща, завист поражда у тези, които го гледат. Прибави към богатството и някое градско брожение, почестите от царе или грижата за хората, предводителството на войската, глашатая пред него, който вика силно, стражи с тояги от двете му страни – поразително впечатление у околните поражда. Раните, грабежите, яростните побои, затворите – заради тези неща пък нетърпим страх от подчинените се трупа. И после какво? Една нощ я някоя огнища, я бодеж го присвие (25а) (от ония бодежи, дето човека от хората отвежда!) – и... отиде! Всичко за него внезапно мираж се оказва, и славата заприличва на сън, както сполучливо бе речено от пророка, че *на вехнецо цвете е подобна човеищата слава* (Ис 40:7).

² Откъсите, които се анализират в статията, са по най-ранния препис на Книга Григория Цамблака, ръкопис № 31 от сбирката на Никифоров, ф. 199, РГБ, първата четвърт на XV век, л. 20б–51а.

³ И в съвременния български се употребява идиоматичният израз ‘гледам печалба; преследвам печалба, гоня печалба’.

Описанието на мъжа, прочут с имоти и богатства, е представено сякаш със средствата на кинематографията. Обкръжението на властника има точен аналог в съвременното: *множество ласкателии ѿ немъгъ (тълпа ласкатели – антураж от поддръжници и ласкатели около политиките), дарѡношеніе друѡговъгъ лицемѣрныа же ѿ не блтъ ѡгажающій (подаръци от лицемерни приятели – подкупи и корупция на търсещи изгода от властта), мнѡство сърѡства ѿ сего лицемѣрна (безчислената родѡ, и всички лицемерни – роднински връзки с политиките, шуробаджанашина). Властникът богаташ е представен начело на импозантното шествие – зрелище, пораждащо завист у околните. Цамблак обаче построява една бинарна схема, в която изброява какво кара властника да се големее и едновременно с това да се страхува. От царе почит получава, потушава градските брожения, грижи се за хората, предвожда войски, от двете страни има стражи с тояги, а когато минава по улиците, пред него глашатаят предупреждава⁴ – гледка внушителна и страховита – все неща, които го показват като горделив големец. В същото време заради раните, грабежите, яростните побои, затворите – средствата, с които властниците си служат – у богатия се трупа нетърпим страх от подчинените. И веднага с тънка ирония и разговорни речеве изрази Цамблак произнася своеобразна присъда над този богат и властен човек: *И после какво? Една ноц я някоя огница, я бодеш го присвие (от ония бодешу, дете човека от човеците отвешда) – и... отиде!**

3. Военен лагер, военно снаряжение и подготовка за сражение:

(30б) не зрите ли іаже на ѡполченіе видимыа врани готѡващаа са войны, коліи подвигтъ. коліко поѡученіе. коліко расмотреніе. коліко прѣѡбнаженіе показѡю; что твораше. іако (31а) да еѡа врани настѡне врѣмя. іако прѣдѡстрадавшѡ оѡдобъ преносѡтъ рѡны. і ѡвѡ оѡбо тоѡлѡ исполнѡе стрѣлами, любовѡтно роѡкама оѡражаа. ѡвѡ же мѡчѡ ѡстра, инѡ шлѣмѡ чистѡ. і бронѡ оѡготовлѡа. друѡгїи щитѡ привѡзѡа. і копѡе пѡ мышцѡ держа само і ѡнамо ѡпирѡетѡ, прѡсивѡ ѡбѡчѡ і оѡстроѡ. таковыи же іскоѡснїи, і конѡ ѡ піща на врѣмя оѡдержѡваютѡ, легѡкы і неоѡдобъ оѡтрѡдны сдѣловѡютѡ. і ѡни оѡбо сїѡ оѡправлѡю, не оѡ врани прїшѡши.

(30б) Не виждате ли какво правят войниците във военния стан, докато се подготвят за предстоящото сражение? Колко старание, какво обучение, колко упражняване, колко пъти оголена гръд подставят. Защо вършат това? За да (31а) могат, когато дойде време за битка, полесно да понесат раните, ако предварително са изпитали болка. Един пълни колчан със стрели, като ги подрежда старателно с ръце; друг пък меч остри; трети шлем чисти и бронята подготвя; четвърти щит привързва и държейки копието под мишница, напада ту на едната, ту на другата страна, като постига ловкост и точност. Подобно на тях, опитните конници за известно време ограничават конете от храна, правят ги леки и издръжливи и ги обучават в езда още преди битката да е настъпила⁵.

Лично аз не познавам друг толкова богат източник за военната система, войските и въоръженията в България през XIV век, какъвто е Цамблаковата проповед ѡ оѡсопшии. В нея се съдържа описание на военен стан, представени са родове войски, въоръжение и военни атрибути. Споменава се за стрелци с лъкове и стрели, за копиеносци, за войни с мечове, за конници. Военната лексика, която се съдържа в проповедта, е известна от други извори, регистрират се и в старобългарския ръкописен канон (*стбрк*): *оплѡчуніе ‘съпротива’, вранѡ, воинѡ, тоѡлѡ ‘колчан’, стрѣла, мѡчѡ, шлѣмѡ, бронѡ, щитѡ, копїе, конѡ. В проповедта лексемите са употребени в устойчиви речеве изрази, познати и в съвременния български език: готѡвити са на оплѡчуніе готѡя се за съпротива, настѡетѡ врѣмя врани настава време за битка, поносити ранѡ понѡсям рани, исплѡнѡити тоѡлѡ стрѣлами пѡлнѡ колчана със стрели, рѡкама оѡраждѡти с две рѡце подрѡждам, острити мѡчѡ*

⁴ Съществителното *жъзльникъ* означава ‘страж, пазач с тояга; разпоредител’.

⁵ Този интересен шрих от всекидневието на конната войска се открива и в старобългарския превод на краткия *Златоструй* по руския препис F.I.46, РНБ, от XI век: *конѡ аще са обѡласть бързо не рїцѡетѡ* Ако конят е охранен, бързо не бяга (122г). У Цамблак обаче мотивът е разгърнат по-широко и образно.

остря меч, чистити шлѣмъ чистя шлема, оуготовлати бронѣя подготвям бронята, привѣзвати щитъ привѣрзвам щита, дръжати копие под мѣшъциѣ държа копието под мишица, само и онамо опирати копие нападам с копието ту на едната, ту на другата страна, конѣ отъ пища оудръжавати ограничавам конете от храна. Описанието на бойната тренировка на войните преди битка в буквалния смисъл е кинематографичен етюд, в който участват персонажи войни, ситуирани в динамични сцени. Точно тази страна от проповедите на Григорий Цамблак го представят не само на проповедник, ерудиран богослов и майстор на словото, но и като талантлив художник, който създава динамични и зрелищни етюди.

4. Смъртта на човека и възкресението:

(39б) прѣтча житѣ явлѣеть. явлѣеть бо јако тожѣ оубо тѣло сирѣ тогोजѣ соущества соущѣ въстанеть свѣтлѣише же и краснѣише јакоже и клѣ блголѣпнѣиши нагаго зерна. ниже бо сѣеть клѣ самыи. аще бо оубо гѣ дае тѣло, что еше съматрѣши которыиы тѣломъ въстанеть и не вѣрѣши въскрѣнѣю бѣ въ разрѣшеное оубо въстѣвлѣеть тѣло нѣ (40а) блголѣпнѣише. нѣ дховнѣише. ибо и зерно жита наго оубо сѣемо истлѣваетъ и согниваетъ. калоу прѣдано бывъ въстае же много соугѣбно бываа краснѣише и новѣише. ветхость ѿложѣ и со многѣ прѣвимо оустроенѣмъ и чюда полно трѣсть къ высотѣ възвѣжа и весела жатѣла клѣсъ јако гра илѣта. и ѿсилѣе јако войны.

(39б) притчата за житното зрънце представя, като показва, че същото това тяло, същото това същество ще възкръсне, но по-сияйно и по-прекрасно, както класът е по-прекрасен от голото зърно, макар че не се сее самият клас. Ако Бог дава тялото, защо още питаш с какво тяло ще възкръснем и не вярваш във Възкресението? Защото Бог разрушеното тяло възкресява, но (40а) вече по-прекрасно, по-духовно. Така и посятото житно зърно, хвърлено голо в прѣстта, се разлага и изгнива, но израства многократно умножено, по-красиво и по-ново – старото отхвърлило и много по-съвършено устроено – истинско чудо: стѣбло към висините възправило, жѣтваря веселящо, клас – като крепост, осили – като войни!

Цамблак е превърнал притчата за житното зрънце (1 Кор 15: 36–38), представяща християнското учение за смъртта и възкресението при Второто пришествие, в разгърнат поетичен образ, какъвто не се среща дори във великолепните раннохристиянски образци на тримата велики кападокийци Василий Велики, Григорий Богослов и Йоан Златоуст. Поетичният образ на житния клас, поникнал от посятото житно зрънце (*зерно жита наго оубо сѣемо истлѣваетъ и согниваетъ. калоу прѣдано бывъ. въстае же много соугѣбно бываа. краснѣише и новѣише. ветхость ѿложѣ и со многѣ прѣвимо оустроенѣмъ, и чюда полно*), е сравнен с чудо, *стѣбло към висините възправило, жѣтваря веселящо, клас – като крепост, осили – като войни!* Дори само този поетичен образ е основание проповедите да се възприеме като художествен текст.

5. Грижи и вълнения в човешкия живот, ненаситна алчност за материалното:

(43а) которое бо наслаженѣе рѣци ми илюѣ настоацаа. которою тишиною. съпротивное же паче. и море оубо сѣе великое и пространное многожды ѿ сѣлны вѣтръ възмоущаемо волны повѣжа ѿ ѿснованѣи и гора великѣ оуподоблаа сѣ, страшно и слышаемо и видимо. нѣ пакы ѿнѣмъ прѣставши оукротѣвает сѣ и ѿума слако ѿ тишины видѣнѣе прѣлежи, възмѣвѣмъ оудобрѣемо. ѿлѣвское же житѣе никогда же тишины имать. прѣно вѣ молвѣ в мѣтежѣ всегѣ въ попеченѣи всегдашнѣхъ въ трѣдѣкѣ неполезны. въ

(43а) Какви наслади, кажи ми, съдържат земните неща, какво спокойствие? По-скоро обратното. И морето, голямото и безбрежното, много пъти от бурни ветрове разбунено, вълни от гълбините повдига, на гигантски планини подобни – страховито и да се слуша, и да се гледа! Но когато те отново стихнат и се укротят, за очите се открива сладостна от тишината гледка, от безмълвието – съвършена. А човешкият живот никога спокойствие няма – постоянно в смутове, винаги в тревоги, в непрестанни грижи, в скърби безполезни, в борби су-

подвиго̀ соуѣтныѣ. в' потѣ́кѣ тѣшетныѣ (43б) и́ аще оубоꝑъ е́сть ѡбагатити спѣшитъ. аще бѣгатъ имѣнїемъ проуїхъ превѣзати лю̀бопрет сѧ. и́ днїю оубо троуды. но́щїю же попеуенїи спѣдает сѧ. како на малои цѣнѣ́ мно́гаа приѡбраше́. како ѡсоудоу̀ двоєкровны и́ трикровны храмы вѣзвигнетъ. како чадо̀ вѣстно раздѣли́. како синъ стѣжаниа и́ села оу̀готови́. како винограды насади́. како чреды и́ стада оумножи́. како корабль оустрои́ть. како ключиоую коуплю в'ложитъ. како дѣлнѧ плаваниѧ поиде́. и́ тако, индию. е́гоупе́. е́фиопїю, въ е́диной нощи на ѡдрѣ́ лежа ѡбхо́ди. ни понѣ́ въ малѣ́ часѣ́ працаемъ ѡкаанныи, сно́мъ измѣнити днѣвныа троуды. таковыи споминаеть црковника оу̀чаща. и́ сѧ всѧ съета соуѣта́, и́ произволенїе дѣ́ха.

етни, в усилия напразни. (43б) Ако е беден, да забогатее бърза. Ако е богат, по богатство другите се стреми да изпревари. И така, денем от работа, а ношем от грижи се разяжда: как на ниска цена много неща ще купи; как от печалбата двуэтажен и триетажен дом ще построи; как на децата си по равно всичко ще раздели; как за тях имоти и ниви ще приготви; как лозя ще насади; как чердите и стадата ще умножи; как кораб ще снаряди; как подходящата стока ще натовари; как на далечно плаване ще тръгне... И така Индия, Египет, Етиопия ще обиколи за една нощ, лежейки на леглото, без да може дори за кратко време, окаяният, със сън да замени дневните грижи. За такъв споменава Еклисиаст, поучавайки: **Суета на суетите, всичко е суета и гонене на вятър** (Екл 1:2; 1:14).

Цамблак сравнява човешките вълнения с развълнувано бурно море. С изящна поетичност е нарисувал картината на *морето, голямото и безбрежното, много пъти от бурни ветрове разбунено, вълни от гълбините повдига, на гигантски планини приличащи – страховито и да се слуша, и да се гледа, но когато те отново стихнат и се укротят, за очите се открива сладостна от тишината гледка, от безмълвието – свършена*. Вълненията в житейското море обаче никога не стихват: *човешкият живот никога спокойствие няма – постоянно в смутове, винаги в тревоги, в непрестанни грижи, в скърби безполезни, в борби суетни, в усилия напразни*. Поразително познат ни изглежда човекът от XIV век, който се стреми да забогатее, а като забогатее, стреми се да изпревари другите. И интересите му са интереси на съвременния забогатял човек: да има изгодна търговия (како на малои цѣнѣ́ мно́гаа приѡбраше́), да построи двуэтажен или триетажен дом (како ѡсоудоу̀ двоєкровны и́ трикровны храмы вѣзвигнетъ), да остави в наследство на децата си имоти и ниви (како чадо̀ вѣстно раздѣли́ како синъ стѣжаниа и́ села оу̀готови́), да насади лозя, да умножи черди и стада (како винограды насади́. како чреды и́ стада оумножи́), да се занимава с търговия и по море, да се впуска в далечно плаване (како корабль оустрои́ть. како ключиоую коуплю в'ложитъ. како дѣлнѧ плаваниѧ поиде́). И отново тъжната ирония: и́ тако, индию. е́гоупе́. е́фиопїю, въ е́диной нощи на ѡдрѣ́ лежа ѡбхо́ди. И този човек, описан от Григорий Цамблак, изглежда като наш съвременник! Проповедта сякаш е писана за днешния ден, за днешните хора, устремени към материално благополучие и благоденствие, хора, за които това е смисълът на живота им.

6. Психологически портрет на забогателия:

(44a) боит сѧ велможей иже на́ властни. имѣнїи во мно́ство тма́мї томоу̀ в'лагае́ богазни. соумнѣнїѧ. стра́ховы. трепещеть притиче́ к нимъ. дароносить. коуплена раба ѡбразомъ припадаеть. и́ вещи и́ ѡбразы ѡнѣхъ́ лю̀бовь привлачити тшит сѧ. но́ и́ друго́гаа вѣда сїю прїемле́. тѣтїи. хра́мокопателии стра́шит сѧ. боитѣ́ стѣнѧ ѡветѣшаниѧ. ча́сто вѣстае́. смѣтрае́ мѣсто и́де́ имѣнїѧ то́го томаща лежа́. и́ аще птиць или га́ или ино что́ в домоу̀ шѣ́ оустрои́, тѣтїи вѣнѣ́е приходъ́.

(44a) От велможите, които са на власт, се бои, защото с многото богатства той трупа и много опасения, съмнения, страхове. Трепери, тича при тях, дарове носи, коленичи с изражение на купен роб, с вещи и раболепие се опитва да спечели благоразположението им. Но друга беда и тази надминава. От крадци, от грабители по къщите се страхува. Бои се, че стените са овехтели, става начесто и оглежда мястото, където е скрито имането, което мира не му дава. И ако птица, гадина или нещо друго в къщи шукне, струва му се, че крадци са влезли.

Едва ли психолог би могъл да направи по-точен профил на забогатял човек с неговите опасения, съмнения и страхове от велможите, угодничеството му пред тях, домогването чрез раболепие и дарове да получи тяхното благоразположение и покровителство. С тъжна ирония Цамблак хиперболизира страха, превърнал се почти в параноичен: богатият се страхува да не загуби скритото си богатство и този страх „оживява“ в сърцето му. В същото време на втори план са показани социални проблеми на обществото, в което има *тáтїи* и *хрáмокопатѣли*, а богатствата се превръщат в *томаща* за богатите, които, *áще птїиць или гá или ино что в домоу цїѣ оустройѣ, тáтїи влѣкнѣѣ прїходѣтѣ*. Парадоксално звучи, но с основание това би могло да се нарече *средновековно съвремие*.

7. Пътят към властта и тегобите на властника:

(44б) *áще вельмоужь ѣсть не симѣ доволенѣ ѣсть. ниже свою познаваеть мѣрѣ ни помышляеть ꙗко ѣлико кто вѣ поуинуоу житїа себе вдаеть. тóлико и волны на сѧ възвѣжѣ, нò ꙗпа тцит сѧ быти. и ѡсоудоу дрѣговѣ и сроднїи разоумы лóвить. лицемѣрнѣа показоуѣ свойства. гощенѣа, ѡсѣдоу. пїровы. съвѣты. лáсканїа. ѡбѣщанїа. всѣк ѡже въ црѣскы оусвоити ноудитѣ. всѣмъ оугодити. ѣгаже полоучи пáкы мнóжаншаа молáвы. пáкы мнóжаншїи попеченїи жала. войнѣства пó соуши. кораблѣ оураженїа. градовамѣ храненїа. приходы далнїихъ (45а) мѣстѣ. и ѡна тмами тáковаа. и ꙗко древо ѡвнѣк оубо свѣтло и красно видит сѧ. вноутрь же ѡ нѣкоторыхъ червїи снѣдено и измажало, тáко и страстныи ѡнѣ. ѡвнѣк златыа ѡдежа носѧ. ѡ всѣк покланѣѣ ѡвнотрь снѣденѣ и изможанѣ ѣсть мысленыи червїи, мѣутанїе токмо ѣже ѡ влѣкѣ. илѣкѣа мьздоу неполезнаго трѣда.*

(44б) Ако е велможа, не е доволен от това (нито своите възможности познава, нито сметка си дава, че колкото повече някой се впуска в дълбините на живота, толкова по-високи вълни срещу себе си повдига) – управител се стреми да стане; после приятели и сродници със съвети прикотква, лицемерна близост показва, гощавки, после пиршества, съвети, ласкателства, обещания, всички приближени на царя се мъчи да спечели, на всички да угоди. Когато успее – отново по-големи тревоги, отново жилото на по-големи грижи: за войската по суша, за снаряжението на кораби, за охраната на крепости, за походите до далечни (45 а) места и за безброй други такива работи. И подобно на дърво, което отвън изглежда величествено и прекрасно, а отвътре от червеи е проядено и прогнило, така и този страдалец: външно златни одежди носи, от всички е почитан, а отвътре – разяден и обезсилен от червеите на мислите. Илюзия е, че човек има награда за безполезния труд.

Велможата не е доволен от положението си и в стремежа си да стане *ѡпатѣ* той използва средства, използвани и от съвременните кандидати за власт: *дрѣговѣ* и *сроднїи разоумы лóвить*, *лицемѣрнѣа показоуѣ* свойства, *гощенѣа*, *пїровы*, *лáсканїа*, *ѡбѣщанїа*, *всѣк ѡже въ црѣскы оусвоити ноудитѣ*, *всѣмъ оугодити*. С голямата власт идват и *мнóжаншаа молáвы*. *пáкы мнóжаншїи попеченїи жала*. *войнѣства пó соуши*. *кораблѣ оураженїа*. *градовамѣ храненїа*. *приходы далнїихъ мѣстѣ*. И *ѡна тмами тáковаа*. Това е достоверно свидетелство за задълженията на ипата⁶. Поразителна по дълбочината на философското прозрение е метафората за илюзията, че няма награда за безполезния труд на човека, постигнал власт, почит и слава: *И подобно на дърво, което отвън изглежда величествено и прекрасно, а отвътре от червеи е проядено и прогнило, така и този страдалец: външно златни одежди носи, от всички е почитан, а отвътре – разяден и обезсилен от червеите на мислите*.

⁶ В славянските преводи *ѡпатѣ* се предава с *властель*, *властелинѣ*, *славнѣ* или *гърцизмът ѡпатѣ* се запазва [Максимович, К. 2010].

8. Царят-завоевател и стремежите за безмерна власт:

(45a) пѣвно ѡ царѣ. оудержа ꙗзыкы. скѣфы. варвары, побѣды великыя възвиже. ѡстрѣвы вса повиноу. плаваемое ѡбыятъ все море. вселеноую покори. тшит сѧ ѡ населеная приѡбрѣсти. ѡ неплаваемое плаваемо сътворити. ѡ аще възможно бы ѡ самыя ѡже в гора ѡ поустыня свѣра ѡ скоты. въ единое совокоупити ѡ в воли ѡмѣти. ѡ какowymi моуит сѧ неювьствоуѧ ествство. ѡлече. аще толика има стажанѧ, где весна (45б) възпрѧтѧ. прѣстотатъ томоу тмы. копѡносци. защитници. войни. чинове. велѡможи. князи. ѡпати. ѡ тѣ ꙗро зри. мѧла томоу ꙗвлѧю сѧ вса, множанши желанѧемъ.

(45a) Така и царят: отблъсна народи – скити, варвари; велики победи постигна; всички острови подчини; цялото плавателно море обхвана; вселената покори – бърза и ненаселените (места) да присъедини; неплавателното плавателно да направи; ако би било възможно и самите зверове в планините и пущинаците със скотовете заедно да събере и на волята си да ги подчини. О, от какви неща се измъчва човекът, без да разбира! Ако толкова дълга е зимата за припечелване, къде е пролетта (45 б) за усвояването? Подчиняват му се безброй копиеносци, защитници, войници, военни отряди, велможи, князе, управители, а той гледа сурово: малко му се струва всичко, желание за повече има.

В проповедта е представен образът на хипотетичен могъщ цар, на когото се подчиняват копиеносци, защитници, войни, чинове, велѡможи, князи, ѡпати. Той не само отблъсва нашествениците (оудержа ꙗзыкы, скѣфы, варвары), но е и могъщ и неудържим завоевател (ѡстрѣвы вса повиноу, плаваемое ѡбыятъ все море, вселеноую покори, тшит сѧ ѡ населеная приѡбрѣсти, ѡ неплаваемое плаваемо сътворити). Цамблак хиперболизира ненаситното желание на царя да придобива, да завладява, да притежава (аще възможно бы ѡ самыя ѡже в гора ѡ поустыня свѣра ѡ скоты, въ единое совокоупити ѡ в воли ѡмѣти). Няма основания някои от качествата на този хипотетичен цар да се припишат на един или друг от българските владетели от XIV век, но не може да се отстоява и обратното твърдение, че никой от българските владетели не е притежавал подобни качества.

9. Цар или властник, отпаднал от властта и славата:

(45б) аще ꙗкогда приключит сѧ ѡли самомоу томоу. ѡли прѣрѣныи ѡнѣмъ ѡ томителныя славы ѡпѧсти ѡ в нищетоу поити, ниже тако тишиноу ѡмѧ. недоволенъ ѡ прѣстыми ѡдежѧми. нѡ починаеть многоцѣнныя. каменѧи свѣтлѡсти. бисерѧ. златотѣканныя постела. тако же ѡ ноужнаа пища томоу жестѡка мнит сѧ, ѡ различныя смѣди желеѧе. пѣвно ѡ оуединенѧе не терпи. тоужки. въздыхаеть слезѧи смръть слацѣк призываеть, ꙗко прѣмѣненѧе скорбенъ. блжитъ перва ѡна блга. ꙗже мѧла възмѣнаше. егда в роукоу сѧ ѡмаше. ѡ какowymi ѡбоураваеть сѧ ѡлкъ ѡ мѧшици сѧ слакыми ненасыщѧемъ ѡ терпкыми въ чювьство (46a) не прихода. славоу ѡмѣта тѧми попеченѧи стрѣлѧемъ. ѡ сѧ ѡпѧни тако покои прѧтѣ. ѡ горкаго приѡбрѣтенѧа. ѡ злаго прѣспѧнѧа.

(45б) Ако пък някога се случи на самия него или на някого от споменатите по-горе да загуби мъчителната слава и да изпадне в нищета, и тогава няма да има покой: недоволен е от простите одежди – спомня си блясъка на скъпоценните камъни, бисерите, златотъканите постели; и насыщната храна твърда му се струва – други ястия пожелава; и самотата също не понася – тъгува, въздиша, плаче, смъртта с радост призовава като избавление от мъките. Облажава предишните блага, които за нищожни считаше, когато в ръцете си ги държеше. О, от какви неща се вълнува човекът: от нещата, считани за сладостни, не се засища, а от тръпчивите неща не се освестява. (46a) Слава имайки, от безброй грижи е пронизван; от нея отпадайки, пак покой не намира. О, пагубна печалба! О, злочеста победа!

Цамблак описва психологичното състояние на човек – било то цар или властник, отпаднал от властта, изгубил славата, разкоша и блясъка, които е притежавал. Целият откъс е построен върху антитези: ѡ томителныя славы – в нищетоу; многоцѣнныя, каменѧи свѣтлѡсти, бисерѧ, златотѣканныя

постела — простыми одежками; различныя снѣди — ноужнаа пища... жестока; оуѣдиненіе не терпи — тоужки. въздыхаетъ слезѣи. смръть слацѣкъ призываетъ, іако премѣненіе скорбемъ; славоу ѿмѣта — тѣмани попеченіи стрѣлаемъ; амащими са слакыми — не насыщаемъ; терпкыми — въ чювьство не приходѣ; славоу ѿмѣта — тѣмани попеченіи стрѣлаемъ; сеа ѿпѣ — ни тако покои пріятъ. Антитезите не са постигнати чрез антоними, а се изграждат чрез словосъчетания и разгърнати ритмични структури. Проповедникът емоционално изразява тъжното заключение с два оксиморона: *О, пагубна печалба! О, злочеста победа!*

10. Войнишката служба:

(46a) ѿсюдоу приидѣ на коньскыи чинъ. и смѣримъ колѣко попеченіе творѣ ѿ себѣ. ѿ оръжіи. ѿ конѣ. жгоми вѣромъ слнчнымъ. и дождевными наитіи ѿбоуреваемѣ. и сланами и снѣгы померзающе. другими далними ѿходы. всеѣашними трѣды. чааніа повсеѣдневнаа смрти. и видиши на нѣ смѣтривъ страніа и знаменіа. и на лицѣ іазвоу меча. мнѣгажы и око стрѣлоу ѿскочивше. и роукоу ѿсѣченѣ. и плече копіемъ прободено. тѣ гдѣ ключимаа пища в ницѣ. гдѣ свобода. гдѣ празникъ. гдѣ торжество.

(46a) Нека оттук да минем към войнишката служба и да видим какви задължения изпълняват: за себе си, за оръжието, за конете; от слънчев пек изгаряни и от поройни дъждове брулени, от слани и снегове премръзващи, изтощени от далечни походи, от постоянни усилия, от всекидневното очакване на смъртта. И като погледнеш, виждаш по тях следите на страданието: на лицето — рана от меч, често и око от стрела избодено, ръка отсечена, рамо от копие прободено. А и къде е храната, подходяща за тях? Къде е свободата? Къде е празникът? Къде е тържеството?

В откъса се съдържа конкретно описание на войнишката служба и задълженията ѿ себѣ. ѿ оръжіи. ѿ конѣ. По време на военните походи войниците са жгоми вѣромъ слнчнымъ. и дождевными наитіи ѿбоуреваемѣ. и сланами и снѣгы померзающе. другими далними ѿходы. всеѣашними трѣды. чааніа повсеѣдневнаа смрти. По тях се виждат следите и белезите от страданието: на лицѣ іазвоу меча. мнѣгажы и око стрѣлоу ѿскочивше. и роукоу ѿсѣченѣ. и плече копіемъ прободено — картина, наблюдавана и сякаш заснета във военен лазарет. Обобщението на Цамблак всъщност е хуманна присъда срещу войната: гдѣ ключимаа пища в ницѣ. гдѣ свобода. гдѣ празникъ. гдѣ торжество.

11. Зеделецът и земеделската работа:

(46б) что же земеделъци. не всегда ли в потѣк и троудѣ соутъ. и дивно ничто. в потѣк во лица своего ѿвѣтѣ пріаша снѣдати (46б) хлѣк. орюще. сѣюще. жнѣще верхѣще. вѣюще. таже и по еже въ житницѣ затворити пшеницю. пакы таа же научинающе. и пакы другѣи подви. ѿбра виногра. істопѣта въ точилѣ. въ делвѣ затвори вино. нѣ наста времѣа рѣзаніа надстри рѣзало. мотыкѣ въздѣ. прикы оуготова. коснѣ са работѣ. зрѣши ли іако ісполнѣ печали и троудѣ житіе проходимъ

(46б) Ами земеделците? Не са ли винаги в пот и усилие? И нищо чудно! Получиха указание с пот на лицето хляба си да ядат, (46б) като орат, сеят, жънат, вършеят, воят. А щом приберат житото в хамбари, пак същото начеват. И ето ти друго усилие: обра гроздето, стъпка го в подстава, наля виното в делви, но ето че настана време за резитба: наостри резалото, мотиката взе, колчетата приготви и се залови за работа. Виждаш ли, че живеем живот, препълнен от скърби и неволи.

Григорий Цамблак отлично познава живота на земеделеца и земеделската работа. Чрез сегашни деятелни причастия от глаголите *орати*: *орѣж*, *орѣши*, *сѣпати*: *сѣж*, *сѣюши*, *жати*: *жнѣж*,

жънѣши, врѣщи: врѣхъ, врѣшеши⁷, вѣяти: вѣхъ, вѣеши⁸ ‘веза, отвязвам плявата от зърното’ проповедникът е нарисувал динамична и ярка картина, свързана с производството на пшеница. В едно изречение е изказана тъжната идея за безконечната повтораемост на всичко, което земеделецът върши: и по еже въ житницѣ затворити пшеницю. пакы таа же начинающе. Следва работата на лозаря: ѡбра виногра. истопта въ точилѣ. въ делвѣ затвори вино. Словосъчетанията са устойчиви и са характерни и за разговорния съвременен български език: *обирам гроздето, стъпквам* [гроздето] *в точило (постав), затварям / наливам виното в...* И както пролетта е годишното време на обновлението на природата, така и за земеделеца всичко започва отначало: *наста врѣмя рѣзаніа. наостри рѣзало. мотыкъ възѣ. прикы оуготова. коснѣ са работѣ.* И тук разговорните изрази *настава време за резитба, остря резалото (ножа), вземам (хващам) мотиката, подготвям колчетата, залавям се за работа.* В този откъс е употребена диалектна лексика, по-голяма част от която е характерна за съвременните западнобългарски говори, а това поражда доста въпроси, свързани с личността на Григорий Цамблак [Спасова, М. 1997].

12. Моряшка професия:

(47a) прїидѣмъ и на иже по морю корабленое прѡходѣщїи жительство, и смотримъ и тамо, колїкы вѣды. колїкы ноуѣа. колїкы боузнїи. напрасно бо нашѣ съпротивенъ вѣтрѣ. сверѣпыа ѡны волны пѡвиже, и кораблю прѣливати са оустрои. и ѡчаанїе прѡуеє, а не надеѣа бѣга тамо. водѡу помышляюще грѣтѣмъ оуѣе выти илї морьскы свѣрїи чрево [...] колї подѣвигъ. колїко водрѣство тамо корѣмїи. колїко рассмотренїе. мнѡгажды прївазаноу сѣдѣщѣ и кормленїа прѣвѣщѣ. и ѡви оубо іадрило прѣѡбращаю оугажѣюще вѣтрѣ, іако да не нагло въ нѣдра іадрилоу вше, катарѣ преломїи. и прочеє надеѣа прѣста. ѡви же оуѣа ѡпинаю. дроуїи, нарицаемаа крила ѡ ѡвою странау кормы ниспѡщѣю, іако роукама възражающе стремление волнам. и прѣѣе даже прїразити са кораблю. стремленїа зѣаное тѣк оутолѣвати. и нїи воды изливають. (47б) и просто коупно вси въ пѡвисѣ и страѣсѣ стоуѣтѣ, безъ мала дшамїи оурадени. слѣзы естѣ видѣти. рыданїа, расканїа. самѣхъ себе оуничижающе. понѣ таково ижеволиша навѣтователно жительство. тѣже поздѣ. и єдва въ пристанищи бывше и мало нѣкуто оупокѡише. и первыа вѣды іако забывше, пакы поуїиѣ себе вдаю. рѣклъ бы кто сихъ видѣ, іако никогдѣ мѡрьскои ноуѣи во искоуѣсѣ бывши. и что виновное семоу; мнѣшии са прибытѡ хѡдатан великыа тѣщеты. таковыи волноуѣ са многоцѣнное сїе живѡно ѡлкъ.

(47a) Нека преминем към тези, които прекарват живота си на корабите по море. И там виждаме колко беди, колко усилия, колко уплаха. Когато внезапно връхлети насрещен вятър, повдигне ония ми ти свирепи вълни и стане причина корабът да се наводни, отчаяние настъпва там, а не блага надежда, като си помислят, че гроб вече ще им бъде водата или търбухът на морски хищници [...] Какво напрежение, какво будуване на кормчията, каква предвидливост: много пъти, докато седи привързан и държи кормилото, едни обръщат платното, нагаждайки го по посока на вятъра, та да не би внезапно като нахлуе в средата на платното, да пречупи мачтата (и после – край на надеждата!); други пък въжетата опъват; трети спускат долу от двете страни на кърмата така наречените крила, които сякаш с ръце задържат напора на вълните, преди да се блъснат в кораба, та силния устрем да забавят; някои пък водата изгребват. (47б) С една дума, всички в напрежение и страх прекарват, без малко душите им да изскочат. Може да се видят сълзи, ридания, разкаяния. Укоряват самите себе си, задето са избрали толкова опасен начин на живот. След това, едва влезли в пристанището и поуспокоили се малко, предишните бедствия сякаш забравили, пак се отправят в морето. Ако някой ги види, би рекъл, че никога не са попадали в премеждие при морско бедствие. И каква е причината за това? Считаното за печалба се оказва ходатай за огромна загуба. От такива неща се вълнува това скъпоценно животното човекът!

⁷ Глаголът се регистрира в Слепенския, Християнополския и Охридския апостол [Slovník, 2006, с. 232].

⁸ Основното значение на гръцкия глагол λικνῶ е ‘отвязвам жито’; в *стѡрк* е преведен със *сѣтрѣтн*, *сѣтрѣтн* са, но в хомилиара на Миханович λικνῶ е преведен с *вѣяти* [Miklosich, F. 1862–1865, p. 124].

Този откъс би могъл да бъде определен като словесна картина, нарисувана от маринист, като научно описание на кораб, направено от специалист по плавателни съдове, като драматичен разказ на моряк, преживял премеждие в открито море, връхлетян от страховита буря и ураганен вятър... Всяко от тези определения ще е вярно. Моряшката професия дори да не е била обичайна през XIV век, е била поне позната за българите, за да бъде включена в проповедта. Тази част от текста съдържа термини, свързани с корабоплаването: катарть, корабель, крила, кръма, кръмьчии, пристанище, пжчина, адрило. И тук езикът на Цамблак е близък до разговорния език, вметнатите думи и устойчивите речеви изрази⁹ се употребяват и в съвременния български език: *на́прасъно нанти внезапно връхлети, съпротивьнъ вѣтръ насрецен вятър, подвижнѣти вълны повдига вълни, адрило прѣбѣрѣсти обръщам платното, нагло вълнѣти внезапно нахлува, катарть прѣломѣти сѧ мачтата да пречути, жжѣопинати опъвам въже, стръмленіе вълнамъ напор на вълните, приразити сѧ кораблю блъскам се в кораба, стръмленіе зѣбное силен устрем, стръмленіе оутолгавати устрема забавям, воды изливати изгребвам водата, навѣтовательно житѣльство опасен начин на живот, пжчинѣ себе вѣдати отправям се в морето, реклъ бы кѣто би казал някой, чѣто виновное сѧмоу каква е причината за това. Философското заключение на Цамблак отново е мъдро-иронично: *От такива неща се вълнува това скъпоценно животно човекът!**

13. Рударство, занаятчийство и ръкоделие:

(47б) Чтѣ же иже роуды сребреныа копающіи и прочаа пѣвнаа сѧмоу. колѣкы сажени глаубиноу достижоу земноу, жилѣ ѡнои послѣдоущіе а може аще веде. преиспѣнимъ земля себе вѣвѣрающе. и рѧ сребренѧ ества свое естество (48а) забывающе. Чтѣ же иже роудѣлїа и хоудожества проходащїи. еда чтѣ бестроуно и безгьмолвно исправляють. никакже.

(47б) А тези, които добиват сребърни руди и други изкопаеми? Колко сажена земна дълбочина достигат, жилата следвайки (накъдето и да води тя!), въвирайки се в преизподнята на земята и заради естеството на среброто своето естество (48а) забравяйки?

И тези, които преживяват от ръкоделие и занаятчийство, няма лесно и спокойно се справят? Никак дори!

И професията на рударите¹⁰ е представена по необикновен начин, пречупена през своеобразна философска призма чрез тъжната ирония на Цамблак: *жилата следвайки (накъдето и да води тя!), въвирайки се в преизподнята на земята, заради естеството на среброто своето естество забравят.* За трудния живот на занаятчиите, които с ръкоделие едва преживяват, не се разказва подробно, а след риторичния въпрос *има лесно и спокойно се справят* следва и категоричният отговор на самия Цамблак: *никакже.*

14. Брак, деца, развод:

(48а) Чтѣ же иже въ съпращенїи вѣрака, аще не по аплоу тѣхъ боудеть любовь и единомыслїе. которе велиство злобы таковомоу томленїю равно боуде. единомоу влѣкѣ раздѣлаемоу на многы чѧсти. и боудета ѡва рѣ писанїе въ плѣ единѣ. ѡсюдѣ, ненависть. соудове. прѣ. ѡ ѡбою стѣраноу рожѣннїи чѧдомъ стѣранїе. ѡвѣ вѣ оѣвѣ, рѣди жѣны сї ѡвѣрает сѧ. ѡва же рѣ моужа сїхъ ѡрѣвае.

(48а) Ами тези, които са обвързани в брак, ако – според апостола – между тях няма любов и единомислие, коя грамада от злоба ще бъде равна на подобно мъчение, когато един човек е разкъсван на много части? *И ще бъдат двамата* – казва Писанието – *една плът* (1Кор 6:16). И след това – ненавиств, съдилища, разпри, от две страни за родните деца страдание: единият, впрочем, заради жена си се отвърща от тях, тя пък заради мъжа си ги отблъсква; придобитото

⁹ По тази стилистична особеност Григорий Цамблак има блестящ последовател през XIX век: Алеко Константинов.

¹⁰ И това сведение е достоверно: сребърни рудници е имало в Родопите още през Средновековието.

стѣжаниа оумалаютъ сѧ. прибытоѣ не приходѣи. и бѣ домоу вѣлка сѧ ѡставляе межѣоубовнои внемлѣ врани. на двѣе истѣщаниѣ бываесть. іако чюжѧа ѡвои своѧ крадѣтъ. иѣ тѧмо слышати нашаа. нѣ сѣе мое. ѡно твоѣ. сѧмоу глѣоу послѣдѣеъ (48б) разорение. іако и гѣ рѣ. всакъ домъ раздѣливъ сѧ не стѧнетъ. тѧковѣи вѣ домъ іако вѣ темницу вѣхѣодити мнѣтъ сѧ. мерзостна тѣмоу всѧ іаже тѧмо. лѣвица вертѣ помышлѣетъ клѣтъ, в нейже злѧа помощница сѣдѣи сѧмыа стѣбны іако зѣвѣра нещѣоуѣ. рѣбѣ жестоку. соуѣдомъ неѡвыченъ. помрачѣ исхѣодитъ. понича. везѣдерѣзновлененъ. вѣстъ во іако ѡ всюдѣ поношенѣа вѣпнѣтъ.

намалява, приходи няма, защото стопанинът на къщата като ги изостави, междуособна битка подхваща. Разхищенията са на две страни: и двамата своето крадат сякаш е чуждо. Там не се чува „наше“, а „това е мое“, „онова е твоѣ“. След такива думи (48б) следва разорение, както и Господ казва: **Всеки дом, като се раздели, няма да устои** (по Мт 12:25). Такъв в дома като влиза му се струва, че сякаш в тъмница влиза: отвратителни са за него всички неща, които са там. За леговище на лъвица счита стаята, в която злата помощница седи, а самите стени счита за зверове. За слугите е жесток, за съседите – чужд: излиза мрачен, с наведена глава, унил, защото знае, че отвсякъде подигравки подхвърлят.

Цамблак не просто проповядва християнската семейна добродетелност, а прави нещо повече: разкривайки грозните картини на раздялата на една съпругеска двойка, на разпадането на семейство, на страданието на родните деца, на разхищението на дома, той всъщност се опитва да оздрави семейните отношения, които трябва да имат за основа **любовъ и єдиномыслиѣ**. Когато изчезнат любовта и единомислието, следват **ненавистъ, сѣдъ, пѣрѧ**. Житейските реалии от XIV век са идентични със съвременните картини от разводите, съдебните дела и разрухата на семейните отношения.

15. Несгодите, съпътстващи човешкия живот, и смъртта като избавление и покой:

(48б) ѡставляю глѧти. роженѣа. ѡдоенѣа. вѣспѣтанѣа. оуѣненѣа. наказанѣа, іаже вѣ юности. іаже вѣ пѣрвоверѣанѣи. іаже вѣ сѣверщенѣи іаже вѣ преполовленѣи лѣѣ. іаже вѣ самон стѣрости. кѣ симъ, іарости, оуѣиства. зависти. рѣвенѣа. гнѣбѣы. лѣжа. снѣ всѧ многѣи и несчетенѣи болѣзньѣи рѣстворена сѣтъ. понѣ и болѣзньѣи снѣ рѣначѣальствѣоуаша и пѣчѣали. и пѣ дождевнѣи капль, и морѣскѣи вѣлнъ, вѣлѣвскѣа (49а) жизни соуѣ трѣволенѣа. тѣ что по снѣхъ всѣхъ. сѣмрть. сѣмрть, премѣнителъ пѣчѣалнѣи. свѣбодителъ трѣудѣѣѣ. оуѣпоконтелъ єстѣства. сонъ вѣлкѣ послѣнѣи. моуѣжоу покои іако рѣ іѡвѣтъ. и аплѣтъ оуѣѣѣ сонъ нарѣ сѣмрть. блѣжнѣи же іѡвѣ покой; тѣ же оуѣмершѣ іако погыбѣшаго плѣчѣши и рыдѣаши;

(48б) Оставям да говорят раждането, кърменето, отглеждането, възпитанието, наставлението; нещата на младини (сред голобрадите и сред пълнолетните), на средна възраст, в дълбока старост; към това добави ярост, убийства, завист, ревност, гняв, лъжа и всичко това смесено с големи и неизброими страдания, понеже болките и скърбите ги предшестват. Повече от дъждовните капки и от морските вълни са бурите в (49а) човешкия живот. И тъй, какво следва след всичко това? Смърт, смърт – избавител от скърби, освободител от неволи, утешител за естеството, сѣн последен за човещите, за мъжа – покой, както казва Йов. И апостолът, впрочем, *сѣн* нарече смъртта, блаженият Йов – *покой*. А ти умрелия като загинал оплакваш и жалееш.

Няма смисъл този откъс да се коментира: това е само потвърждение на мисълта на Гьоте, че *човечеството се променя, но само човекът си остава същият*. Цамблак не е антрополог, но е направил динамичен преглед на „течация“ човешки живот и на всички неприятности и беди, които го съпътстват. Достатъчно е да „чуем“ тъжната констатация на Цамблак, че *повече от дъждовните капки и от морските вълни са бурите в човешкия живот*.

16. Преждевременна смърт на благороден юноша:

(49a) и ты оубо ѿгницю оудержавшю тл на
время измѣнив сѧ рѣшиши. юже и пакы прїити
надѣеши сѧ, ѿного же рыдаеши, тлѣнїѧ съоузъ
разрѣшившаго, и къ неволѣзненон прешѣшаго
жїзни; нѡ юнъ (49б) вѣше рѣ юноша. и в самомъ
ѣства цвѣтѣк. красенъ посрѣ совъзрастнїи. въ
їжденїи. въ борбахъ. въ игрѣ. въ словесѣ наказѣ.
въ ѡвѣтѣхъ искоусенъ. оученїе извыклъ вѣше
высокое. вѣк иже в полатѣ юны превъсходѣше и
телесною лѣпотою. и дшевною добротѣтелїю [...]
нѡ не рыданіако ѡ волшїи на меншаа преведенаго.
їако ѡ соущїи на несоущаа (50a) їако ѡ боудущїи
на невѣтїе. їако ѡ слѣдости на неоуповаемаа бѣга.
їако ѡ вїдимыхъ на невидимѣа ниже ѡемаа к
томоу. сїѧ во скверныхъ ерѣти соу
моудрѡванїѧ.

(49a) Ти, когато те хване огницата, като се по-
оправиш за малко, радваш се, макар да очакваш,
че пак ще настъпи, а него оплакваш, него, разкъ-
салия веригите на тлението, преминалия към жи-
вот без болка. Млад (49б) беше – казва, – юноша
в самия разцвет на живота; цветущ сред връст-
ниците си; изкусен в ездата, в борбите, в състеза-
нията, в речите; в отговорите опитен – високо об-
разование беше получил; всички младежи в па-
лата превъзхождаше по телесна красота и по ду-
шевна добродетел. [...] Не можеш да съдържиш
сълзите, слушайки това! Но не ридай като за пре-
местен от по-голямото към по-малкото, от съ-
ществуващото – към несъществуващото, (50a) от
реалния свят – към небитието, от насладата – към
мнимите блага, от видимото – към невидимото,
при това – неочаквано. Това са мъдрувания на
скверните еретици.

Този откъс действително представя дилемата *живот (земен живот) – смърт (вечен живот)*, но той е ценен с описанието на качествата на юноша, преждеременно напуснал този свят. Всъщност младостта и красотата (нѡ юнъ вѣше рѣ юноша. и в самомъ ѣства цвѣтѣк. красенъ посрѣ совъзрастнїи), уменията (въ їжденїи. въ борбахъ. въ игрѣ), обучението и възпитанието (въ словесѣ наказѣ. въ ѡвѣтѣхъ искоусенъ. оученїе извыклъ вѣше высокое.) И добродетелите на юношата (вѣк иже в полатѣ юны превъсходѣше и телесною лѣпотою и дшевною добротѣтелїю) са идеализирани и неслучайно е изтъкнато превъзходството му над всички млади в палатите. Християнското философско разбиране за смъртта тук е изложено чрез антитезата с разсъжденията на „еретиците“, т.е. на хората, които не познават и изкривяват учението на Христа и които оплакват покойника, без да могат да съдържат сълзите си. В проповедите на Цамблак много широко се прилага утвърждаване на идеи чрез предхождащо отрицание. Негативният фонен план на „еретическото“ разбиране за отвъдното още по-силно доказва истинността на християнско разбиране за смъртта като *сън и покой*.

17. За труда, надеждите и бедствията, които съпътстват живота на хората:

(50б) что же ѡ добрый свободно. ивѡ и (51a)
сѣпати хотѧ ктѡ жестокою и соухю
възъврабаеть землю. и тернїе тревить, и
ѡпалаетъ. и каменїе ѡмещеть. и всѧкъ прїемлетъ
рѣ тѣшаемаго троуѣ. егда же пожнѣ не поминаѣ
троуды рѣди привѣрѣтенїѧ радостнїи. и ключит сѧ
семѣ еже въ степеннїи пѣснѣ, сѣющи слезами в
радостнїи пожноутъ. пѣвно и виноградъ сѣдѣи, троуѣ
имѧ. нѡ егда плѡды ѡберѣ. тогда прїемлетъ веселие
троуды. таже ѡни ѡ невѣдомыхъ многѣхъ
троудѧт сѧ. есть бо и исхъноути лозїю и сѣменю
погрѣшити. вѣремена бо посрѣ измѣноуютъ, и
вѣтровѣ влѣзїи тлетѡборни. и толикымъ мїѡмъ
оуроу. ѡвѣ сѣю и сѣдѧ надежѧми пїтаемнїи.

(50б) Кое от добрите неща е свободно? Защото,
(51a) ако някой ще сее, разоравя коравата и суха
земя, почиства и изгаря трънака, а камъните из-
хвърля и всякава работа извършва заради това,
което иска да направи. Когато пожъне, заради
радостта от печалбата не си спомня усилията. И
му се случва това, което се казва в степенните
песни: *Който са сели със сълзи, ще жьнат с
радост* (Пс 125:5). Така и засаждащият лозе има
работа, но когато обере гроздето, тогава радост-
та превъзмогва усилията. И двамата много пъти
напрасно се трудят: случва се лозето да изсъхне
или семето да не поникне, а понякога на сред
лято благоприятните ветрове се сменят с вет-
рове, които носят гниене (за толкова месеци –
отплатата!), но те сеят и засаждат, хранени от
надежди.

И тук има сведения за земеделието, но отново картината на тежкия труд е представена по бинарния противопоставителен принцип: тежък е трудът, но надеждите са светли; усилията и мъките биват изличени от радостта, ако печалбата е добра; дори когато нещастия и беди споходят земеделеца, надеждите му дават сили да върши същото, което е вършил и преди това. Всичко, за което говори Цамблак, е познато и разбираемо за съвременните българи, защото езикът е близък до разговорния, думите все още се употребяват със същото значение, а земеделецът върши това, което е вършил преди повече от шест века.

Тези откъси, изнесени от контекста на проповедта, разкриват живота на българите през Късното средновековие, но по-важното е, че са подобни на малки цветни парченца от голямото мозаечно пано, което представляват проповедите на Григорий Цамблак – духовника, църковния деец, писателя, чието блестящо творчество принадлежи не само на българската, но и на сръбската, руската и влахо-молдовската книжнина и литература. А колкото до калейдоскопа от сведения, които се съдържат в неговите проповеди, едва след издаването им на езика на оригинала и в превод на съвременен български това ще бъде видно както за специалистите филолози, така и за историци и културолози.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Витлянов, С. 1996. – С. Витлянов. Старобългарско въоръжение. София, 1996. [S. Vitlyanov. Starobalgarsko vaorazhenie. Sofiya, 1996.]

Максимович, К. 2010. – К. Максимович. Византийская Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славянско-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели. Ч. 1–2. Frankfurt am Main: Löwenklau–Gesellschaft. [K. Maksimovich. Vizantiyskaya Sintagma 14 titulov bez tolkovaniy v drevnebolgarskom perevode. Slavyansko-grecheskii, grechesko-slavyanskiy i obratnyy (slavyanskiy) slovoukazateli. Ch. 1–2. Frankfurt am Main: Löwenklau – Gesellschaft.]

Овчаров, Д. 1975. – Д. Овчаров. Въоръжението на ранносредновековната българска конница. – Векове, № 5, 31 – 34. [D. Ovcharov. Vaorazhenieto na rannosrednekovnata balgarska konnitsa. – Vekove, 1975, № 5, 31 – 34.]

Спасова, М. 1997. – М. Спасова. Влияние на говоримия български език от XIV в. върху лексиката на Цамблаковите проповеди. – В: Българистични проучвания. 2. Велико Търново, 1997, 161–180. [M. Spasova. Vliyanie na govorigimiya balgarski ezik ot XIV v. varhu leksikata na Tsamblakovite propovedi. – V: Balgaristichni prouchvaniya. 2. Veliko Tarnovo, 1997, 161 – 180.]

Хрисимов, Н. 2002. – Н. Хрисимов. За един комплект оръжие от Малая Перешчепина. – В: Оръжие и снаряжение от късната Античност и Средновековието IV – XV в. – В: Acta Musei Varnaensis. Варна, 2002, 73 – 86. [N. Hrisimov. Za edin komplekt orazhie ot Malaya Pereshchepina. – V: Orazhie i snaryazhenie ot kasnata Antichnost i Srednekovieto IV – XV v. – V: Acta Musei Varnaensis. Varna, 2002, 73 – 86.]

Хрисимов, Н. 2009. – Н. Хрисимов. Едно ранносредновековно прободно-сечащо оръжие VI – VII век от фонда на НИМ. – В: Известия на НИМ, том XX, 2009, 52 – 61. [N. Hrisimov. Edno rannosrednekovno probodno-sechashto orazhie VI – VII vek ot fonda na NIM. – In: Izvestiya na NIM, tom XX, 2009, 52 – 61.]

Хрисимов, Н. 2013. – Н. Хрисимов. Всекидневието в Първото българско царство (по писмени и археологически данни). Дисертация за присъждане на научна и образователна степен „доктор“. Велико Търново, 2013, 332 с. [N. Hrisimov. 2013 – N. Hrisimov. Vsekidneviето v Parvoto balgarsko tsarstvo (po pismeni i arheologicheski dannii). Disertatsiya za prisazhdane na nauchna i obrazovatelna stepen “doktor”. Veliko Tarnovo, 2013, 332 s.]

Христов, Я. 2011. – Я. Христов. Щрихи към „Сказание за железния кръст“. Благоевград, 2011. [Ya. Hristov. Shtrihi kam „Skazanie za zhelezniya krast“. Blagoevgrad, 2011.]

Miklosich, F. 1862–1865. – F. Mikloshich. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862–1865.

Slovník, 2006 – Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae. Словарь старославянского языка. Репринтное издание. Т. 1. С.-Петербург, 2006. [Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae. Slovary staroslavjanskogo yazyka. Reprintnoe izdanie. T. 1. S.-Peterburg, 2006.]

Thomson, F. 1998. – F. Thomson. Gregory Tsamblak: The Man and the Myths. – Slavica Gandensia. Gent, 1998. Vol. 25. N 2: Sonderband, 89–98.